

ADATOK A MUNKÁCSI FAZEKASSÁGHOZ

УДК 7.38.3 (477.87)

Емовка САЛАЇ,

*доктор наук, етнограф,
Угорщина*

A fazekasságnak kiemelkedő jelentőségű termékei az un. közösségi funkciót ellátó edények, amelyek általában nagyméretű korsók vagy kannák. Ezek főként borosedények voltak, amelyek egyrészt céhedényekként szolgáltak, másik csoportjuk az úrasztali bortartó edény volt. A református egyház használatába a cserépedények annak következtében kerülhettek bel hogy az 1562-es debrecen-egervölgyi zsinat rendelkezése az úrvacsora edényeiről kimondta: Mindennemű edényeket, akár üveg, akár fa vagy arany, ezüst és cserép legyenek, vagy rézből és bármiféle ércből készültek, elfogadunk....».

A református ekklézsiák tulajdonában fennmaradt cserépedényeket napjainkban a református egyházművészethez tartozónak tekintjük. A kerámiatörténet vonatkozásában különös jelentősége van ezeknek az edényeknek, ugyanis kivételes díszedények lévén készítőik a használat helyének feljegyzése mellett legtöbbször megörökítették rajtuk a készítés időpontját, esetleg helyét is. Ezek az adatok a kutatás számára fontos támpontok más évszám nélküli és jelöletlen edények meghatározásához, így az egyes fazekasközpontok további vizsgálatát tehetik lehetővé.

A református gyülekezetek cserépedényeivel elsőként Takács Béla foglalkozott, a kerámiakutatás szempontjából Kresz Mária hívta fel a figyelmet rájuk. A közelmúltban az alföldi úrasztali edények egy csoportját mutattuk be és a Felső-Tiszavidék fazekasságával kapcsolatban emeltük ki jelentőségüket.¹

Az alábbiakban a munkácsi fazekasságra vonatkozó adatok elősorolása után az ismert XIX. századi edényeket mutatjuk be.

A munkácsi fazekasság történeti forrásai hiányosak, így egyelőre összefüggő képet nem alkothatunk róla. A hézagos adatokból kitűnik, hogy régi múltra tekint vissza a fazekasság Munkácson. Az itteni fazekas céh e mesterség céhalakításai között

¹ Takács Béla 1977, 1988., Kresz Mária 1991. P. Szalay Emőke 1999, 1999 a.

viszonylag korai, mert 1592-ben alakult¹, ezen adat szerint a fazekascéhek alakulásuk első évszázadának végén jött létre. A következő adat 1649-ből maradt fenn a fazekasokra. Ebben az évben Lórántffy Zsuzsanna elrendelte, hogy a munkácsi Rákóczi uradalomban összeírást végezzenek. Ebben az összeírásban 9 fazekast, 23 cserépcsinálót 3 téglavetőt jegyeztek fel.²

A következő adat már Báthory Zsófia úrnősége alatti időből származik. 1672-ből való összeírás Munkács várában 4 fazekast említ, míg a fejedelemszomszony udvarában 6 fazekas élt.³

1673-ból ismerjük név szerint az első munkácsi fazekast, Romocsa Lőrincet. Ebben az évben zendülés volt a Felvidék keleti részén a kassai főkapitányság zaklatásai miatt. Kende Gáspár vezetésével egy felkelő csapat Munkács városára rontott. Itt a papokat és a tehetősebb katolikusokat kifosztotta, a szerzeteseket megkínózva elűzte. Munkács várát is megtámadták, de Báthory Zsófia fegyveresei szétverték őket. A felkelők seregében sok jobbágy is résztvett, akiknek a fejedelemszomszony a házáat elvette. Ezek között volt Romocsa Lőrinc fazekas is, akinek a Temető utcában volt háza, így birtoka a fejedelemszomszonyra szállt. Az úrnő megbocsátott azoknak «kik grátiára visszatértek s magokat megalázták». Romocsa Lőrinc azonban először erre nem volt hajlandó, ezért birtokát Erszéngyártó Erzsébetnek adományozta.⁴

A munkácsi fazekasok termékeit nyilvántartották a várban. Thököly Imre által 1684-ben uradalmi tisztjeinek kiadott utasításában szerepel, hogy «a várhoz tartozó csebrek, dézsák, kupák, tekenők, egyéb apró edények, valamint öreg, középszerű és apró égetett fazekak folyvást készenlétben legyenek.»⁵ Feltételezhetjük, hogy ezek az edények a munkácsi fazekasok keze közül kerültek ki.

Csaknem száz évvel későbbiek a következő adatok. Munkács városának 1767-es térképén egy német fazekas házáat említik.

1768-ben ugyancsak az uradalom összeírásakor 22 fazekast sorolnak fel. Ez azt mutatja, hogy a 200 éve működő fazekasság létszáma megkétszereződött, ugyanakkor azt is megemlítik, hogy a fazekasoknak Rákóczitól volt kiváltságlevelük.⁶

¹ Kresz Mária 1991a. 63.

² Lehoczky Tivadar 613.

³ Lehoczky Tivadar 1996. 568.

⁴ Lehoczky Tivadar 1996. 73.

⁵ Lehoczky Tivadar 1996. 383.

⁶ Lehoczky Tivadar 1996. 572.

A XIX. század elején a sárospataki fazekaslegények gyakran keresték fel vándorútjuk során Munkácsot, ami azt bizonyítja, hogy jelentős volt a helyi fazekasság, hiszen a legények csak olyan helyeket kereshettek fel, ahol a fazekasságot megfelelő szinten gyakorolták.¹

A XIX. század második felében a fazekasság még virágkorát élte, itt még nem érezhető a népművészet, benne a fazekasság megindult hanyatlása, hiszen 33 fazekas dolgozott.²

Felsőbb rendeletre céhek itt is átestek az ipartestületté váláson, amelynek eredményeként 1877-ben az ipartársulatnak 20 tagját jegyezték fel.³

A XX. század elején sem érződött még Munkácson a cserépedények iránti kereslet csökkenése, hiszen 1900-ban 57 mester dolgozott a városban. Ezzel a létszámmal a történeti Magyarország fazekas ipartársulatai sorában azon 17 hely között szerepelt, ahol 50-nél több mester dolgozott.⁴

Az alábbiakban a jelenleg ismert munkácsi úrasztali borosedényeket mutatjuk be.

1808-9-ben a Tiszántúli Református Egyházkerületben összeírták az egyházak ingó és ingatlan javait. Az összeírásban 38 gyülekezet 30 különböző méretű cserépbutykost írtak össze. Az Alföldön a gömbölyű testű, szűknyakú, nagyobb méretű edényt nevezték butykosnak. Az összeírás azt mutatja, hogy szinte valamennyi gyülekezet rendelkezett az összeírás időpontjában ezzel a cserépedénnyel. Sajnos, a feljegyzések több használható adatot alig tartalmaznak, csupán a szint és a nagyságot említik. Éppen ezért fontos az egyetlen feljegyzés, amely leírja a korsó jellegzetességet és a feliratot is.

A Beregszász alatti Badaló 1808-9-es összeírásában így szerepel: «Egy sima zöld butykos, mintegy 12 ittzés, egy más különb-külömbféle czirádákkal ékeskedő tíz és fél ittzés butykos az allya felé ilyen írással: «1807. 19. Febr. A Badalai Sz. Ekkla számára tsináltatta Tiszt. Nagy József Úr Beregi Sámuel által Munkátson.»⁵

Ez az adat azért fontos számunkra, hiszen Beregszászon is működtek fazekasok, a felirat szerint Nagy József mégis a jóval

¹ Kresz Mária 1991a. 64.

² Lehoczky Tivadar 1996. 390.

³ Lehoczky Tivadar 1996. 390.

⁴ Kresz Mária 1991. 529-530.

⁵ Szabadi István 2001. 18.

távolabbi Munkácson készítette el a gyülekezet számára az úrasztali boroskorsót. Ez talán Munkács jó hírének a bizonyítéka.

A czirádák említése mutatja, hogy nem festett lehetett, hanem más technikával készült a díszítés, amely esetleg lehet domborműves, azaz rátétes.

Ezt a feltételezést támasztja alá a *nagyrozvági* gyülekezet edénye, amelyet vésett felirata szerint munkácsi készítmény.¹ Ezen edény alapján megkíséreljük felsorolni a munkácsi korsók jellegzetességeit. Kis fenékből indul a gömbölyű test, nyaka szűk, felívelő fülét domború fonás díszíti, szája alatt kis gallérból indul a fül. Díszítése a fül két oldaláról előrehajló venyigén szőlőfürtök, közöttük benyomott felületű gombok és egy nagy felülnézetben ábrázolt hatszirmú rozetta. Felirata szív alakú keretben: «A *Ns Nagy Rozvági Ek Számára készítette Ajan: Babanek Pal Pr. 1798.*» A díszítményt felül gombsor, alul függőlegesen rovátkolt domború csík fogja közre. A felirat az öböl csík alatti részén folytatódik: «*die 31 dik Jan. Munkacson Lako Göntzi János által*». Fülén kettős fonatú rátett díszítés fut végig, amely alul két csigavonalban végződik (1. kép).

A *makkosjánosi* gyülekezetnek 1809-ben készült a korsója. Díszítése hasonló az előbbihez, a fül két oldaláról előrehajló virágos ág, közöttük szőlőfürtökből és kalászbokból álló csokor. A díszítményt itt alul és felül domború gombsor fogja közre. Felirata: «A *Jánosi Ecclesia Számára Tsináltatta Tiszteles Hamar Mihály 1809 24. Martzi Bajusz L. Mes Em által Munkácson.*» (2. kép)

Idesoroltuk a *mátészalkai* egyház két korsóját, amely 1867-ben és 1869-ben készült. Hasonlóan keskeny fenekű, gömbölyű testű edények, derekukon ujjbenyomásos csík. Fülükön domború csík fut végig, amely alul két csigavonalban végződik.² (3-4. kép)

A következő úrvacsorai korsó 1895-ből a *nagybégányi* gyülekezeté. Ezen már csak a formai sajátosságokat fedezhetjük fel, a díszítmény átalakult. Feltehetően a kor divatjának hatását láthatjuk a koszorúba foglalt magyar címerben. (5. kép)

Az úrvacsorai edények alapján 100 éven keresztül követhetők nyomon a munkácsi fazekasok termékei. Mivel csak úrvacsorai edények állnak rendelkezésünkre, így ezek alapján tehetünk kísérletet a formai és díszítésbeli sajátosságok megragadására.

¹ Hajdusági Múzeum, leltári száma: 60.16. 1.

² Közölte Takács Béla 1977. 318.

Vizsgálatukból kitűnik, hogy már a XVIII. század utolsó évtizedében ismert volt a szőlőfürtös díszítés, amely a XIX. század elején is azaz egy évtized alatt szinte semmit sem változott. A csaknem fél évszázaddal későbbi mátészalkai edényeken már csak a derekukon lévő ujjbenyomásos csík maradt meg a domború díszítésből. Ugyanakkor ez a díszítmény az, amely már a XIX. század elején is változott, hiszen a nagyrozvágyi edényen ez rovátkolt sáv, makkosjánosi korsón gombsor, a mátészalkaiakon viszont ujjbenyomásos.

IRODALOM

1. *Kresz Mária*. Magyar fazekas művészet. – Budapest, 1991
2. Agyagművesség. In: Magyar Néprajz III. Kézművesség. / Főszerk.: Domokos Ottó. – Budapest, 1991a. – L. 524-600.
3. *Lehoczky Tivadar*. Bereg vármegye. – Budapest-Beregszász, 1996
4. Mellyet még az régi atyáink is birtanak. Bereg, Ugocsa és Középszolnok református egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1808/1809. / Szabadi István szerk. – 2001
5. *P. Szalay Emőke*. Úrasztali cserépedények az Alföld középső részén. In: Vallási. – 1999
6. Néprajz X. 245-256.
7. Adatok a Felső-Tiszavidék fazekasságához. I: Ünnepi kötet Szabó / Szerk.: Küllös Imola. – Budapest, 1999a
8. László tiszteletére / Szerk.: Újváry Zoltán. – Debrecen, 1977. – L. 337-350.
9. *Takács Béla*. A népi kerámia emlékei a tiszántúli református templomokban. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve / Szerk.: Módy György és Durkó Mátyás közreműk. Dankó Imre. – Debrecen, 1978. – L. 305-333

Képek:

1. Úrasztali boroskorsó Nagyrozvagy 1798.
2. Úrasztali boroskorsó Makkosjánosi 1809.
3. Úrasztali boroskorsó Mátészalka 1867.
4. Úrasztali boroskorsó Mátészalka 1869.
5. Úrasztali boroskorsó Nagybégány.